

NİZAMİ GENCEVİ'NİN ESERLERİNDE SÖZÜN DEĞERİ VE DİL KONULARI

*THE ARTICLE IS DEDICATED TO THE VALUE OF WORDS AND
LANGUAGE ISSUES IN NIZAMI GANJAVI'S WORK*

Aliye Ümran ALİZADE (Ali Ağa Kızı) *

** Azerbaycan dilinin öğretim metotları bölümü öğretmeni,
Bakü Slavyan Üniversitesi, AZERBAYCAN
e-mail: azerbaijandili_metodika17@mail.ru*

Geliş Tarihi: 15 Ocak 2019; Kabul Tarihi: 10 Temmuz 2019
Received: 15 January 2019; Accepted: 10 July 2019

ÖZET

Makale N. Gencevinin yaratıcılığında sözün değeri ve dil meselelerine atfolunur. Onun eserlerinden alınmış somut gerçekler esasında sözün değeri ve dil meseleleri şerh edilmiş, Nizamının söz dünyası, sözün önemi, beraberinde konunun ilişki karşılaştırması ve diğer konular makalede analiz edilmiştir. Sonuç olarak söz Nizami yaratıcılığında en önemli olgulardan biridir.

Anahtar kelimeler: Nizami, söz, değer, ilişki, güzellik, sözün gücü.

ABSTRACT

The article is dedicated to the value of words and language issues in Nizami Ganjavi's work and language issues were explained on the base of facts that were taken from his works, the world of Nizami's words, the essence of words, their connection ratio with the subject were analyzed in the article. To conclude, "word" is one of the most significant phenomenon in Nizami's works.

Key words: Nizami, word, value, connection, beauty, power of word.

Kendine özgü orijinal bilimsel-felsefi, sanatsal ve estetik, etik bakışı olan, ünlü Azerbaycan şairi Nizami Gencevi sadece yarattığı söz sanatıyla değil, dünya görüşü, insana, hayata bakışı ile de büyük etki alanına sahip olan laik sanatçılardan biridir. Bu düşünce Y.E.Bertelsin'in kelimeleri ile de onaylanıyor: "Ancak, bu şairin bizim için açıklanamayan bir mucize olduğu söylenebilir, neredeyse her fikir aklına sanatsal açıdan birdenbire oluşmuş bir şekilde geliyormuş. Her durumda ben dünya edebiyatında benzeri bir paralel bulmakta zorlanıyorum. Nizami için ölçek yoktur, onu sadece kendi boyutu ile ölçebiliriz". "İnsanlık düşüncesinin kendi dönemindeki bilimlerin öyle bir alanı yoktur ki, Nizami ünlü "Hamse "eserlerinde o konudan bahsetmesin" (Bertels, 1947: 210). Nizami'nin eserleri bir arada insan ve toplum hayatının ritüeli gibi sesleniyor. Bu nedenledir ki, bu eserlerde insanın, genel olarak toplumun varlığını gerektiren dil (kelime) konularına da önem veriliyor. "N.Gencevi'nin çeşitli eserlerinden kelimenin tanımı hakkındaki mülahazaları bir araya getirilirse, onlardan büyük bir kitap oluşturulabilir" (Cafer, 1982: 117).

İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özelliklerden biri gibi Nizami dili insanla bir dönemde meydana gelen, insanın oluşumu sürecinin ürünü ve bu süreçte ciddi rol oynayan bir olay olarak görüyor. Bu fikir - "Söz ruhtur, can için ruh da ilahtır, // Can tek azizliği, belki bundandır? // Eğer söz can ipini göndermemiş olsaydı bir an // Bu ipliğin başını peki nereden bulur can"? sözlerinde de kendi anlamını bulmuştur. Çok eski zamanlardan beridir, "insan bedeni ruhla canlanıyor ve ruhsuz insan bedeni cansız bir kalıptır." diye düşünmüşlerdir. Şair sözü bu anlamda ruhla beraber tutuyor.

Şair dilin - kelimenin geçmişine, gelişmekte olduğuna işaret eden görüşler öne sürerek: "Bu halvet perdesini açtığı zaman elele, // Söz oldu bu cihanda söylenen ilk güzel." demiştir. Hatta şair bazen sözü insanın kendisi ile bağdaştırarak dile getirir: "Biz keimeyiz, bu bedense balkonumuzdur bizim".

M.Cəfər şairin dini ve felsefi görüşlerine değinerek "Sırlar hazinesi" eserinden örnek vermiş: "O zamandan ki, kalem yazdı, inci saçtı // Bu dünyanın gözünü ilk defa sözle açtı. // Düşüncenin başlangıcı, tüm sayıların sonu // Sözdür, aklında tut, unutma asla bunu" - kıtalarını ve hem de "Biz sözü, bu beden ise bizim balkonumuzdur" dizisinin dini ve felsefi anlamını göstererek yazıyor: "Şair dünyanın bayındır olmasından önce sözün mevcut olduğundan bahs eder ve bu varsayım, gerçekten de, söz hakkında eski dini yorumlara uygun geliyor: "Başlangıçta kelime vardı ve kelime Allah idi. Bu başlangıçta da Allah'ın yanında idi. Her şey onun aracılığı ile oluştu ve hiçbir oluşmuş olan onsuz vücuda gelmedi" (Cafer, 1982: 203).

Nizami'nin "Hamse" eseri büyük hacimli beş eserden ibarettir ve bu eserlerin hepsinde dil konularına değiniliyor, "Leyla ve Mecnun", "Yedi güzel", "Sırlar hazinesi" eserlerinde ise sözün konumundan, öneminden özellikle bahsediliyor. Dil ve söz hakkındaki notlar ve şiirler çeşitli vesilelerle Nizami'nin düşünceleri bazen dilin mahiyetine, dilin insana, topluma ilişkisine ait seslenen sırf dilticilik konularıdır. "Diline ateş kelimesini getiren insan// Bu sözle kendini yakmaz inan".

Uzun zaman dilbilimde tartışma konusu olan deyiş ile onun ait olduğu eşyanın doğası arasındaki ilişki meselesi hakkında birbirinden farklı görüşler söylenmiş ve sonuç olarak deyiş ile eşya arasında hiçbir doğal bağlantının olmadığı kabul edilmiştir, yani söz eşyanın alametini, niceliğin, hareketin hiçbir yönünü, hiçbir özelliğini kendisinde, yapısında, görüntüye yansıtıyor ve sadece insanlar eşya, nitelik, nicelik, hareketlerle onların sözcüleri, isimleri olan kelimeler arasında fikri ilişkiler kuruyorlar ki, bu da sözlerin anlamını, sözcüksel anlamını şartlandırmış oluyor ve bu ilişkilere fiziksel değil, dilbilimsel ilişkiler denir. Bu yüzden ateş doğası ne kadar sıcak olursa olsun, onun adı olan "ateş" yandıramaz. Şairin dili, fikrin ifade aracı olarak kabul ettiğini aşağıdaki mısralardan görüyoruz: "Doğan her düşünce, hayal, buna hiç şüphe olmaz // Etti söz kuşların kanatlarında pervaz".

Nizamiye kadar, Nizamiden sonra da uzun süre dilin bu işlevine dikkat çekilmiştir. "...Varlığın temeli ve kelamın felsefi anlamı hakkında olan bu dini yorum Höte'nin "Faust" unda ihtiyar Faust'u da çok düşündürüyor. Faust kendi kütüphanesinde parmağını İncil'de yazılan haman yukarıda belirttiğimiz deyişle, üzerinde gezdirerek "İlk olarak söz mü olmuştur, yoksa hareket mi"? diye kendi kendine soruyor. Sonra kararlılıkla: "Yok, başlangıçta hareket olmuştur", -diyor ve böylece varlığın kurulması hakkında kendisinin materyalist görüşlerini beyan etmiş oluyor" (Cafer, 1982: 213).

Neredeyse "kelime nedir"? sorusu büyük şairimizi her zaman ilgilendirmiş ve düşündürmüştür. Şairin fikrinde, söz rengi olmayan, göze görünmeyen, soyut bir kavramdır ve onu tarif etmek mümkün değildir: "Yok zerre rengi, bakmak kendi nişanına, // Dil acizdir söylemeye tarif sözün nişanına".

Nizamiye göre, söz en kıymetli şey sayılır. "Sırlar hazinesi " eserinden alınan parçada söz hakkında anlatılanlara dikkat edelim: "Kalem bu hayatta kalarak ilk kez // Sözden yazdı, dikkatle baksan birinci harfe. // Sadece sözle kazandı evren bu şöhreti, // Bir bu kadar dediler, azalmadı değeri// Taçlar taç sahibi sanmışlar sözü ancak// Bazı tefsir etmiş onu bir başka sayalım.// Sözün yanında gümüş topraktır, sadece toprak// Altın ne köpektir? Altın adıdır ancak".

Bu mısralardan görüldüğü gibi, şair söz karşısında altın ve gümüşü değersiz bir şey düşünüyor, sözü taçlar karşısında tac sahibi, evrene şöhret getiren, her şeyin ilgi ve sonu hesap ederek gösteriyor ki, onun değeri hiç azalmıyor.

Nizami "Yedi güzel" şiirinde bu konuya değinerek: "Kelimenin tanımı ve hikmeti hakkında" adıyla sözün onuruna ayrıca şiir ithaf ediyor: "Sözdür hem yeni olan, hem de eski , // Sözden bahsediliyor zaman zaman hey // Varlığın annesi doğmamış inan, // Sözden güzel evlat şahittir cihan.// Ruh gibi temiz kelime oldu cevheri // Hatif hazinesinin ezelden beri" diyor.

Şair sözün büyüklüğünden, etki gücünden bahsederken sözde incelikle keskin, içtenlikle kudreti birlikte terennüm ediyor. Onun kalemi bir tarafta "Sözünde su gibi letafeti vardır", diğer tarafta "Kalem sözün gücünden haberdar olmamış hala" yazıyor. Şair bu niteliklerle sözü yükseltilere kaldırıyor ve sözün gücünü zafer bayrağından, kılıçtan yüksek tutup diyor: "Yenilikler yapan bu ihtiyar kainatında// Sözden keskin ve ince bir şey bulunmaz hatta // Söz bayraktan daha çok elde ediyor zafer // Kılıçtan daha fazla kalkıp alır ülkeler".

Nizami "İskendername" eserinde İskenderin mücadele araçlarından olan sözün gücünden kullanımını özellikle belirtiyor: Altının, kılıcın, efsunların çözemediği işte söz önemli rol oynuyor ve bu araçların hepsinden kuvvetli, güvenli sayılmakla birlikte daha etkili ve güçlü kabul edilir: "Ona rastladığında bir katı düşman, // Savaşta işleri serde inerken, // Önce, altını çalıştırırdı, // Altın tek işleri çabuk hallolurdu. // Altın iş görmese, iş olsa mahal, // Kılıca atardı elini derhal. // Kılıç olmasaydı bu işe çare, // İşi emanet ederdi efsunculara. // Bir işe yaramasaydı onlarda eğer // Yardıma gelirdi o zaman konuşmacı efendiler".

Tarihten biliyoruz ki, eski Yunan'da ve Roma'da hitabet sanatı tüm alanlarda gelişmiş, bu sanatın kuramsal temelleri da hazırlanmıştı. Homer'ın "İlyada" eserinin kahramanları ve Odysseia konuşmalarından pratik başlangıç alan hitabet sonraları ayrı sanat dalı olarak belirlenmiş ve profesyonel konuşmacılar yetismeye başlamıştır. Hitabet helenizm devrinde kendi gelişimini sürdürmüştür. Olimpoizm(Helenizm) dönemi yunan bilginlerinin özel olarak ayırdıkları Antifon, Andokides, Lisiy, İssey, Sokrat, Dimosthenis, Giperid, Likurgus, Eshilos ve Dinarks gibi on seçkin düşünür bu dönemde hitabet sanatının temellerini atmış ve bunlardan bazıları aynı dönemde bu sanatı devam ettirmişlerdir. Onların hazırladıkları konuşmalarda sözün gücünden farklı amaçlar için mücadele silahı veya aracı olarak kullanılmıştır.

Makedonyalı İskender bu amaçla sadece konuşmacılardan istifade etmemiş, üstelik çok ciddi, etkili konuşmalar yapmıştır. Onun kumandanlık tecrübesinde sözden istifadenin belli noktaları vardır. Örneğin onun konuşmalarından biri yabancı ülkelere seferlerden yorulan, bitkin düşen, vatan, akraba-kardeş hasretine dayanamayan, evlerine dönmek arzusu ile yaşayan, geri dönmeyi gerektiren savaşçılarda firar havasının ortadan kalkmasına, onların yeni seferber olmasına ve çevresinde yoğun birleşmesine neden olmuştur. Bu nedenle Nizami İskenderin kudretini yeteneğini dille sık sık ilişkilendirmektedir.

Nizami sözün kudretinden, harika tasvir gücünü ustalıkla kullanan Tutinyanuşu severek tasvir ederek takdim etmiştir: "Bir rumlu vardı oldukça insan, // Natiqdi, birkaç dilde konuşan. // Yükseltti her fikri, sözü kurmakta, // Mahirdi ok atıp, kılıç vurmakta // Konuşmayı tutini ağa salmış, // Kendisi Tutinyanuş adını almış, // O kadar keskindir ki sözü, hüneri, // Kendine çekerti dinleyenleri".

Şaire göre, kelime için zaman ve mekan sınırı yoktur "sözcük her yolu kendisi gider, söz dünyaya yayılır, asırdan asıra atlar, kendi yazarını da kendisi ile götürür. O yüzden de Nizami "Sırlar Hazinesi" eserinde "söz hakkında" adlı şiirini "Söz durdukça dünyada, bırak sözü yayılsın, Nizaminin de adı söz ile ölümsüz olsun" mısraları ile bitiriyor.

Nizaminin eserlerinde önemli yer tutan konulardan biri de kelimeyi kullanmasıdır. Bu konulardan önem arz etmekle beraber arz. istek çerçevesinde etik bir önem taşımaktadır. Ve bazı durumlarda sanatsal dil, üslup problemleri ile ilişkilendirilir. Her şeyden önce, sözde, dolayısıyla konuşmada anlama büyük önem veren şair anlam ile dolu beyitleri, mısraları inciye ve zara benzeterek : "Bunu herkes biliyor ki, doğru söz inci olsa da, hak acı olduğundan acı olacak o da".

Bununla birlikte, o, eserlerinde yine kelimedenden doğruluk, hakikat talep etmiştir: "Parlak inci gibi sıralanan sözler // Akla uygun olmazsa, yalana benzer".

"Hüsrev ve Şirin" şiirinden örnek aldığımız, bilinmeyen dostunun dili ile kaleme aldığı mısralarda : "Boş manasız sözler kime yarar? // Kim böyle sözleri dinler?" şair belirli anlam, maksat taşımayan sözleri yararsız olarak görmektedir.

S.Vurgun'un "Nizami edebiyat dünyasından sözcüğün ve manasız kelimelerin büyük düşmanıydı. Şair az kelimeyle büyük mana taşımasını talep ederdi" diye, söyledikleri ile de şairin bu düşüncesini tasdiklemektedir. Kelimeyi insan kalbinin tercümanı olarak gören Nizami kelimeyi, onun anlam ve mahiyetini, ifade tarzını insanın psikolojisi, hayata bakışı, insanlara olan tavrı ile ilişkilendiriyor.

"Düşüncesi, aklı sağlam olan birisi // Lüzumsuz sözleri söylemez elbet." Bu düşüncelerle alakalı ahlaki-didaktik sonuç çıkaran Nizami: " Bulunmaz dünyada kötü söz taşıyan, // Olmasa kötülüğü dinleyen". sözleri ile kötü niyetli, kökü temiz olmayan, hem kötü söz barındıran, hemde kötü sözleri dinleyenleri kötü cevher olarak adlandırıp: " Kimin kökü kötü cevher olursa eğer, // Kötü sözler taşır, kötü sözü dinler."

Şairin düşüncesiyle, bundan dolayı kelime kendi sırlarını herkese demiyor, çünkü herkes sözden, rolünden, onun derin manasını anlamadığından aynı derecede kullanamamaktadır. Şaire göre, söz onun kıymetini bilenler için, ondan yerinde hakkınca, kullanmayı bilenler, sözü yüksek ve mukaddes olarak görenler için üretim kaynağıdır: "Söz hayalperestlere nurunu saçmasa da, // Yüzündeki perdeyi onlara açmasa da, // Bizler ki, aşığımız söz yazanın biriyiz, // Tek onun ölçüsüyüz, tek onunla diriyiz".

Hümanizmin öncülerinden biri gibi dönemimize gelmiş şairin eserleri hem de yüksek insani niteliklerin bir dostudur. Natüralizmden uzak olan romantik kanatlarla yazılmış bi eserler topluma mahsus en güzel, en yüksek ahlaki nitelikleri nesillere takdim eden nadir sanat

numuneleridir. Nizaminin mucizevi kaleminin mahsulü olan “Hamse” eseri sözünün hakiki manasında bitip tükenmeyen kıymetli cevahir defnesi, nadir manevi sanat hazinesidir. Çünkü nadir yetenek sahibi olan Nizaminin sanat alemi hakiki manevi sanat dünyasıdır, öyle dünya ki, bu dünya ince duygulu şairin ateşli ilhamıyla övüldüğü aşk dünyasıdır.

Nizami'nin gizemli sanatı, güneş ışığı gibi dünyadaki kültür dünyasında parlıyor. Söylediğimiz gibi ince duygulu hümanist şair “Leyla ile Mecnun” eserinde sade efsanevi kahramanı Mecnun'un karşımızda onun estetik idealinin canlı eseri olarak tanımlar, doğu şiirinde aşkı dillerde destan olan karşılıksız aşkın sembolü sayılan Mecnunu sade aşk divanesi ve sevgi esiri gibi kaleme almayan düşünür şair “Mecnunun görkemi hakkında” konuşurken bu ideal kahramanın tarifini bu şekilde kaleme alıyor: “Mecnunu serseri zannetme ki, sen // Değildi gördüğün divanelerden // Oruçlu, namazlı, nurlu bir çırak, // Akla yad değildi, ebediden uzak, // Döneminin en büyük alimiydi, // Alemi yorumlayan lokman gibiydi”.

“Leyla ve Mecnun” şiirinden getirdiğimiz aşağıdaki parça dahi, hümanist şairin sevgi ideali hakkından kendi kavramını sanatsal düşüncesinin gücü ile Mecnunun dilinden ifade ederek böyle belirtiyor: “Aşkta başka söz gönlüme yabancısıdır, // Ömrümün kuşuna sevgi kanattır, // ...Aştır mihrabı yüce göklerin, // aşksız, ey dünya nedir değerini? // Aşksız olsaydı hilkatın camı, // Dirilik sarmazdı büyük cihanı. // İdrakı dinlesek, söyler o da, // Her şey aşk üstünde durur dünyada. // ...Aşk ile yoğurdum ben bu destanı”.

Şairin ateşli ilhamıyla övüldüğü sevgi ideal sevgi olduğu gibi muhteşem, ressam fırçası ile tasvir ettiği tabiat da ideal tabiattır. “Leyla ile Mecnun” şiirinin “Baharın tasviri ve Leylanın Hurmalık oyununa gitmesi” bölümünde yürekleri hoplatan, ince duyguların akorlanmış udu olan, liriginin en güzel müziği tek seslenen bülbülün ceh-cehli, mülayim sesinde dil açan Nizami udunun asil duygulardan ayrı hislerden yoğrulmuş hazin müzikleri dalga dalga gönül diyarımıza akmakta, ruhumuza benzemekte: “ Serdi halısını sahraya bin gül, // Bezedi toprağı süsüne, sümbül. // Ağaçta filizler baktı göz göze // Benzedi kaygısız güler bi yüze. // Kırmızı laleden, sarı çiçekten // Tabiat bir bayrak kaldırdı bilsen // Bakıp bostandaki bağdaki hüzne, // Bülbül udunu bastı göysüne. // Üstüne gençlik düşmüş yaşlılıklar da // Zümrüde benzerdi o ilk baharda. // Ağaçta bülbül de kan yaş dökerdi // O da Mecnun gibi ağır yakardı. // Gül de Leyladaki o gurur gibi // Çadırdan çıkmıştı bağımsız gibi. // Bakıp gül faslının seçenlerine // Leyla adım attı onun şiirine”.

Derim sosyal mana taşıyan şair hümanizminin ilk kaynağı olan sevgi felsefesi onu azami ideallerin, beşeri duyguların tercümanı seviyesine kadar yükseltmiştir.

Nizaminin bu felsefesine göre azami duygulu, pak sevgi insanı yükseltmekle beraber onu hem asilleştiren, hemde bahadır kuvveti veren eşsiz bir güç kaynağıdır. Şairin ince, mimar zevki ike yükselttiği kahramanlar da ideal kahramanlardır. “Hüsrev ve Şirin” şiirinde Nizami kendi sevimli kahramanı olan dağ cüsseli, fil gövdeli -Ferhadın başına serpilen altına dikkat etmeyen bu emek adamının manevi yükseklğini göstermek için net konuşma, nutuk sahibi olduğunu ön plana çıkarır: “O fil gövdeliğe “otur” diyerek, // Şabaşlar yağdırır hey etek etek // Ferhadın gönlünde bir cevher vardır. // Onun için altınla taş eşittir. // Gördüğü zaman altın istedi tesir // Hüsrev söz cevheri harcadı bir bir. // Hüsrev ne nükte ettiyse yad, // Cevabı nükte ile verirdi Ferhat. // Şah cevap bulmadı Ferhada artık, // Baktı en iyisi bitsin danışık”. Görüldüğü gibi, şair sohbeti dirilik kaynağı ve dünyanın en güçlü kuvveti olarak görüyor.

Eserleri ile o, insanları kötü işlerden uzaklaşmaya, doğruluğa, iyilik yapmaya çağırılmaktadır. Bunlar şairin dile yaşamasında da kendini gösteriyor. O yersiz konuşmayı, nutukta beğenilmeyen sözler, kaba sözler kullanmayı kötülüyor, güzel kalbe yatan, gönlü okşayan sözleri kullanmayı tavsiye ediyor: “Güzel söz insanın batır başına // Akıl yazar onu yürek dışına // Layık olmayan söz ile etseler hitap // Sen gerek sükutla veresin cevap // Şirinse

birinin dili, sohbeti, // Başka şey isteme yeterlidir ülfet. // Daima şirin dille iyilik yap, // Ne fayda yapsan acı dil ile”.

Nizami dilde, nutukta Hüsnutabir (Evfemizm) taraftarı olmuş, herkesi ebedi çerçevesinin dışında söz ve ifadeler değil, hayâlî sözler, kelimeler kullanmayı başkalarından olumlu etki oluşturmayı dile getirip: “Hayâlî söz söyle, öğrenmiş senden // Hayâlî konuşsun seni dinleyen.”

Aynı fikir “Hüsrev ve Şirin” şiirinde “Nasihat ve son söz” bölümünde de söylenmekte: “İpek kurdu gibi bu isimle ben // Alemlerim can şişesinden. // Ağzımdan pişmemiş bir söz çıkarsam, // Emdiğim helal süt bırak olsun haram”.

Nizami hemde söylenmesi makbul olmayan sözleri onların eşanlamlıları ile yerine koymakla aynı manayı başka sözlerle ifade etmeyi tavsiye ederek: “Öyle söz vardır ki, yaramaz demek, // Başka bir dil ile söylemek gerek”.

Nizamîye göre, söylenmiş sözün sonucuna tesirine de dikkat etmek lazımdır ve yersiz olan, ölçüden kenara çıkan sözü kendi içinde güzel olsa bile, söyleme, bırak diyor: “Her sözün hususi bir ölçüsü var, // Ölçüsüz söylenen söz kulak yırtar. // Bir söz ki, taşlara düğüm atacak, // Güzel söz olsa da, söyleme bırak”.

Sözün tesirini onu söyleyenin hareketleri ile, söz söyleyenin davranışı ile ilişkilendiren şair- “Sözün kendisi ne kadar güzel olsa da, onu güzellikten salar kötü eda”- diyor.

Kaba sözleri sanat eserleri için fazla, yol verilmez bir olgu olarak gören Nizami edebî-sanat dilinde bu yönden büyük ısrarla yanaşarak: “Uygunsuz sözlerin yazılmasından // Daha iyidir bir defter beyaz kalsa inan”.

Yaratıcılığında net dil ve üslup konularına değinen şair, sözün sağlamlığını kaydederek, bazen üslup hatırına sözlerin tekrarında önem veriyor: “Sözlükte ikidir, bil manacınklar, // Lakin biri ipek, biri taş atar”.

Üslupla bağlı olarak şiir ve nesir eserlerine de değinen Nizami yaratıcılığında şiir üslubuna daha fazla önem vermekle beraber bu konuda yazdığı şiir parçasını “Nezimin nesirden yüksekliği hakkında” olarak adlandırıyor.

Nizamînin zamanında antik dönemden farklı olarak bir kaç dil bilmek, başka dillerde yazılmış ilmi ve sanatsal eserlerden direk istifade etmek halleri sadeleşmişti. Doğu rönesansının ilk dahi adaylarından olan, Azerbaycan dili ile beraber arap, fars, rum vs. dilleri mükemmel bilen Nizami tercüme bilgi deposunu doldurmak aracı olarak değerlendirerek “İkbalname” eserinde İskenderin tercüme hususi dikkat vermesinden bahsederek: “Beğendi pehleyi, yunan ve deri // Dilinde yazılmış bir çok eseri. // Bir de fars dilinde şahane defter // Ki, onu bilirdi su gibi ezber. // İster rum dilinde ister yunun, // Dünya dillerinde, ne var cihanda. // Buyurdu tercüme edilsin bütün, // Bilgi hazinesini doldurmak için”.

Nizami olumlu hakim için arzu ettiği özellikler arasında ayrı ayrı dilleri bilmeği, bu dillerde yazılmış eserleri öğrenmeyi, esas alametlerden biri olarak görmüş ve bu hususta arzu ve isteklerini “İskendername” eserinde güçlü kalemi ike ifade etmiştir.

Bazen sözün harfî manasında ve bazen de sözün mecazi manasında dil bilmek özellikle Nizamînin, nerdeyse bütün kahramanlarına has olmuştur. “Behram öğrenmiştir arap, fars, yunun dilini mektepte öz üstadından”, (“yedi güze”), “Nuşirevanın veziri kuşların dilini biliyordu (“Sırlar hazinesi” Nuşirevan ve baykuşların sohbeti”), Mecnun hayvanlarla konuşuyordu (“Leyle ile Mecnun”).

Sanatta gerçekçilik Nizamînin sloganı olmuştur ve bu gerçeklik yine de sözde, dilde kendi yansımaları bulmuştur. Şair sözden bahsederken yaradıcılık karşısında talepler koymuş,

yeni orijinal sözü yüksek kıymetlendirmiştir: “Köhne söz bezenmiş koca karıdır, // Yeni söz tazelenmiş kuvvet çizgisidir. // Sende ki baki söz hazinesi var, // Dul söze el atmak neyine yarar?”

Nizamiye göre, yeni söz fikir, güzel söz ise güzel eser demektir. Bundan dolayı şair yeni söz söylemenin zorluklarını dile getirerek yazıyor: “Söz söyleyen dalgıçtır, söz ise cevher, // Bu sözler çok zor ortaya çıkar. // Bakir söz bulunca yontulur yürek, // Herkesin işimi ince söz demek? // Taşlardan cevher çıkınca ancak, // Bilir ki zordur güzel söz bulmak. // ve bu zorlukları def etmek için çok çalışmak, uzun zaman arayış içinde olmak, Söylenmişlerden, yazılmışlardan faydalanmakla istifade etmek, lakin onları tekrar etmemeyi tavsiye ediyor. Şair “İskendername” eserini yazarken başka diklerde olan çeşitli kaynaklara başvurduğunu şöyle kaleme alıyor: “Çeşitli dillerden topladığım sözler, // Bunlardan dizildi yazdığım eser // Saydığım dilleri etraflı bilen // Korur öz dilini bana töhmetten. // Hangi perdede doğru söz gördüm, // O sözün telini şiirimle ördüm.

Nizaminin “Leyla ile Mecnun” eserinde az konuşmanın güzelliği konuşma kültürü, sözü kullanım bakımından ve daha bir kaç noktadan ilgi çekicidir: “Sözün de su gibi letafeti var, // Her sözü az söylemek daha güzel olur. // Bir inci saflığı varsa da su da, // Artık içildiğinde dert verir su da. // İnci tek sözler seç, az konuş, az söyle. // Bırak az sözlerinde dünya bezensin. // Az sözün inci tek manası solmaz, // Çok sözün kerpiç tek kıymeti olmaz”.

Bu şiire devam olarak “Hüsrev ve Şirin” eserindeki- “Sözünde çokluğa bırakma yer olsun, // Birin yüz olmasın, yüzün bir olsun” mısraları akla gelmekte. Genel olarak, bu konuya yaratıcılıkta sık sık değinen Nizaminin sözden istifadenin yollarına dair ilgi çekici fikirleri olmuştur.

Bilindiği gibi, yaratıcılığı çeşitli istikametlerle tetkik edilip, öğrenilen Nizami Gencevi hakkında çok eserler yazılmış, onun dile dair fikirleri her zaman merak konusu olmuş ve dille ilgili bir mesele her zaman dikkat merkezinden olmuştur. Öyle ki, “Leyla ile Mecnun” şiirinde eserin yazılması ile ilgili mısralarda verilen epizot dikkati çekmektedir: Şirvanşah Ahsitan Nizamiye mektup göndererek “Leyla ile Mecnun” konusunda eser yazmayı talep etmiş: “Bu taze geline çekende zahmet // Fars, Arap diliyle vur ona ziyet. // Türk dili yaramaz şah neslimize, // Yüksek yaranmıştır bizim neslimiz.

Nizami döneminde Fars dili yüksek şiir olarak görülmüş, Arap dili de resmi dil olarak yüksek kesimler tarafından istifade olunduğundan Türk dili şiir dili olarak saraylara girememiştir.

Y. Bertels bu mısraların manasını bu şekilde izah etmektedir: “Bu yeni gelin Fars ve Arap dilleri ile bezenmeliydi, yani Arapçadan alıntı yapılarak Fars dilinde yazılmalıydı”.

“Bu kara sedefe dikkat ederken // Çok mana incisine rast geleceksin // Burda yürek açan bin perde vardır, // Nevası taptaze, hoş şarkılardır. // Köhneler söz dedi noksansız temiz, // İnci deştiler, nadir lekesiz. // Zamane geçtikçe toz konar elbet // Sarartır yüzünü her incinin”.

“Hüsrev ve Şirin” şiirinin “Nasihat ve son söz” bölümünden getirilen bu numune şair “kara sedef” ifadesini yazı manasında kullanmıştır ve devamı olarak eseri tarifini bu şekilde kaleme almıştır: “Beş yüz yetmiş altı geçti hicretten // Böyle hal görmedim güzellerde ben // Bildim her mekanda beni seven var // Herkes kucağında bir gelin saklar” - diye Nizami bu güzel eserini bezekli geline benzeterek bir daha esrarengiz, muhteşem kalemine dikkatleri çekerek: “Öz canlı tılsımını ben de doğradım, / Ondan her beytime nişan bağladım. // Dedim: “Beni görmek istese her kim, // Beytimde görünür ona suretim. // Yüz yıl sonra sorsan peki o neredir ? // Her beyti seslenir burda burdadır!”

Yeri doldurulamaz şiir sanatı ile Nizaminin açtığı yeni çağ Azerbaycanın tarihinin, medeniyetinin, toplum düşüncesinin altın dönemidir.

“İskendername” eserinin “Sefername” bölümünde İskenderin Berdeye gelmesi ve Nüsabe ile görüşmesi sahnesini tasvir ederken kadim medeniyet beşiği Berdenin güzel tabiatını dünya Fatih Makedonyalı İskenderin gözü ile meftunlukla yükselterek: “Berde ne güzeldir, nasıl muhteşemdir, // Baharı da kışta güldür, çiçektir. // Temmuzda dağlara laleler serper, // Kışımı baharın nesimi öper. // O yeşil meşesi cennete benzer, // Mutlu eteklerine bağlanmış kevser. // Söğütlük çöllere vermiştir zinet, // Ağ bağı sanki hakiki cennet. // Herum adlanırdı bu yurt her yerde, // Şimdi ise adına diyorlar Berde.

Nizami hakkında çok eserler yazılmış ve onun yaratıcılığı çeşitli istikametlerde tetkik edilmiştir. Zamanın hükmü ile kendi ana dilinde yazıp çizmeye imkan bulamayan, eserlerinde, tarihi sınavlarda öz şerefini korumayı üstün tutan, zafer tarihine altın sayfalar yazan, Azerbaycan halkının azatlık ve saadet uğrunda yiğitliğini büyük vatandaşlık görevi ile övgü alan Nizaminin biz Mehmet Sait Ordubadi'nin “Kılıç ve kalem” eserinde de sevilmeye layık olan, öz vatanı Azerbaycanın büyük sanatkar oğlu, vatanperver şairi olarak tasvir olunduğunu görüyoruz ve nihayet büyük gurur hissi ile diyebiliriz ki, eserleri bilgi, ilham ve estetik zevk kaynağı olan bu sanat temsilcisi, şah eserlerinin sahibi Nizami eseri ile okuyucularının kendi manevi alemini zenginleştirmekle beraber, hem de mertlik, asaletlik, vatanperverlik, mücadelecilik, yiğitlik, emekçilik, hayat aşkı ile yaşayıp görme, temiz kalp ile sevip sevimlik ve en güzel beşeri yüzlere sahip olmak arzusu ile kanatlandırır.

H. Araslı'nın Nizaminin dil(söz) hakkında fikirlerinin kuşatma çerçevesi büyük, bununla ilgili olarak şairin dokunduğu meseleler oldukça çoktur. Bu konu ile ilgili şair sanatın karşısında duran görevleri belirliyor. “ Sanatsal sözü'nün kudret ve kuvvetini methederek sanatkarlığın yüksekliğinden bahsediyor” şairin söz sanatı hakkında güzel fikirlerini de dikkate alsak, diyebiliriz ki, böyle bir sanatkarın mısraları derin manalarla solu sanatkarın dil, söz hakkında tarifine yürüttüğü fikirlerine dediklerine yüzeysel bakışlarla bakmak değil, derin ilmi felsefi önemi olan, görüldüğünden daha muhteşem, daha önemli manaya malik olan fikirler gibi bakmak gerekir. Bu fikirlerin bir çoğu şuan da aktüel olarak kaybetmemekler beraber modern taleplerle anımsatılır”(Araslı, 1947: 23)

Bu açıdan halklar dostluğu, beynelmilecilik, fikirlerin tenteneli döneminde beşeri fikirler düşünürü Nizami beynelmilelci sanatkar olarak, kudreti, hümanist hali, dünyamızın ilerici halklarını kendi fevkalade kalemi ile sulh'e, dostluğa ve kardeşliğe seslenen, Azerbaycanı, dünyayı dolaşan büyük sanat elçisidir.

KAYNAKÇA

ARASLI H. Nizami Gencevi. Azərneşr 1947

AĞAYEV A. Nizami ve dünya edebiyatı. Azerbaycan Devlet Neşriyatı 1964

BERTELS, Y.E. Nizami və sanatsal yaratıcılık. “Nizami”, Bakı 1947

CEFER M. Nizaminin fikir dünyası. “Yazıcı” neşriyatı, Bakı 1982

HALISBEYLI Tağı. “Nizami Gencevi ve Azerbaycan kaynakları”. Bakı, Azərneşr 1991, s:156

РАДЦИГ С.И.. «История древне-греческой литературы», М., 1969, с.356-372